

Rapsodë dhe rapsodi të alpeve shqiptare

Kushdo që e hedh vështrimin nga skarpatet e Rozafatit¹, mbetet i shokuar nga pamja magjepsëse e maleve që rrethojnë në trajtë amfiteatri fushën ku vezullon pasqyra e madhe e liqenit e ku gjarpërojnë tre lumenjtë² që lagin qytetin. Shpatet e zhveshura të këtyre maleve³, me thepimën e tyre të ashpër të shtynjë të besosh se aty është kufiri përtej të cilit nuk ekziston më, as bota njerëzore, e as ajo bimore. Por Shqipëria e vërtetë fillon pikërisht përtej asaj barriere shkëmbore. Rreth pesë kilometra përnga verilindja e Shkodrës, ura e mrekullueshme e Mesit, një ndërtim i lashtë venecian, ndan dy botë. Duke u ngjitur luginave gjarpëruese që të çojnë nga Mesi në Drivasht (dikur qytet i begatë, me një kështjellë fortifikatash të rënda përgjatë lumit Kir, e sot një fshat i thjeshtë) e më pas, duke zbritur poshtë drejt Prekalit (porta e Dukagjinit) ke ndjesinë e çuditshme të ngjijtes, jo vetëm në hapësirë, por edhe në kohë.

Sot kanë ndryshuar mjaft gjëra, por rreth 1930-ës, duke përshkuar alpet shqiptare, e ndjeje veten të mbështjellë në një atmosferë mesjetare. Të dukej sikur jetoje në epoka historike të kahditëshme. Vetëm armët që ngjishnin malësorët, pushkë e pisqolla, të gjitha të modeleve të fundit, të bënin të kuptoje që, nëse jeta rridhte ende me ritmin e ngeshëm, aq të dashur për stërgjyshërit tanë, mjetet për të ndjellë vdekjen, për fat të keq, qenë përtërirë dhe funksiononin me efikasitetin e shpejtësinë më moderne.

Kaptuar urën prej pesë harqesh elegantë e të hijshëm të Mesit, udhëtari hyn në paramalësinë e maleve të lartë ku natyra fillon të ndryshojë pamje. Nuk të zë syri as shkurret, as shkëmbinj të zhveshur. Në lugina e luginëza të mbrojtura prej shqotës syri ngazëllehet kopshtesh të begatë dhe shpatësh të mbjellë me duhan. Shtëpitë mezi shihen mes harlisjes së gjelbërimit të pemishtes. Fiqtë dhe rrushtë e kësaj zone të quajtur “Ura e Shtrëjtë”⁴ janë me nam.

Tashmë ndodhemi në botën e vogël e të veçantë të malësorëve. Që prej 1479-ës, kur Turqia, pas qëndresës burrërore të Skënderbeut, pushtoi përfundimisht Shqipërinë, e deri më 1912, kur u rifitua liria, popullsia e këtyre maleve u vetëqeveris e varej vetëm formalisht prej Portës së Lartë⁵. Juridiksioni shtetëror otoman merrte fund tek Ura e Mesit. Përtej saj hynte në fuqi *Kânuni i Maleve*⁶ të Shqipërisë që quhej edhe *Kodi i Ligjeve Zakonore*. Shqipëria e epërme

¹ Është kështjella e lashtë e qytetit, ndërtuar mbi një kodrinë të lartë 120 m. Aty gjenden rrënoja muresh ilire, romake, serbe, veneciane, turke. Legjenda të çuditshme qarkullojnë mbi ndërtimin e saj. Arkitekti *Rosa*, që të mund ta ngrinte këtë kështjellë, iu desh të sakrifikonte motrën e tij *Pha*. Më tej flitet për tre vëllezër që, për të zbutur *Orën* e kodrinës, me këshillën e një plaku, vendosën të murosnin të gjallë në muret e saj njërën prej grave të tyre, pikërisht atë që do t’u sillte ushqimin të nesërmen. Dy vëllezërit e mëdhenj e hëngrën fjalën duke u treguar grave të tyre sekretin e tmerrshëm. I takoi të sakrifikohej gruas së vëllait të tretë. Shumë këngë shqiptare e përkujtojnë këtë motiv legjendar. Mbi këtë temë ekziston edhe një këngë e njohur serbe.

² Buna, Kiri dhe një degë e Drinit që quhet Drinaca (Në fakt ky është emri i vjetër i Drinit. shën. përkth)

³ Janë malet *Maranaj* dhe *Cukal* në verilindje të qytetit.

⁴ Në italisht “Ponte stretto” (angusto)

⁵ Kështu emërtohej qeveria turke në kohën e Sulltanëve.

⁶ *Ligji i Maleve*, ose Kushtetuta e maleve të Shqipërisë, ose *Kânuni i Lek Dukagjinit*, është mbledhur nga prifti franceskan At Shtjefën Gjeçovi dhe është botuar më 1933 në Shkodër. Në vazhdim do të citojmë gjithmonë përkthimin në italisht të At Gjergj Fishtës dhe Prof. Giuseppe Schiro Jr, në botimin e Akademisë Italiane, Romë 1941. (shën. për. : Shënimi i mësipërm i Koliqit vlen për botimin italisht. Në këtë përsa i përket citimeve që janë përkthyer apo marrë nga Koliqi në variantet italiane, do t’i referohemi varianteve të tyre origjinale shqip.)

përfshinte 69 *bajrakë* apo flamuj. *Bajraku*⁷ ishte një organizim i veçantë politik, me pleqësinë e vet ku merrnin pjesë me të drejtë trashëgimie kryetarët e familjeve. Pos kësaj, në jo pak bajraqe, zakonisht në ato me popullsi më të madhe, kishte dhe një pari të djelmnis që zbuste vendimet e pleqësisë. Në rrethana të jashtëzakonshme, mbledheshin asambleja, në të cilën kishin të drejtë të merrnin pjesë të gjithë kryetarët e familjeve (nga një për vater). Bajraktari ishte kryetari, njëfarë “konsulli trashëgimtar” i cili, në kohë paqeje zbatonte vendimet e *pleqve*, ndërsa në kohë lufte merrte komandën e burrave të bajrakut dhe ushtronte mbi ta pushtet diktatorial.

Kânuni apo *Kodi i Maleve*, i mbetur larg vëmendjes së të huajve, ndrym në vetvete norma juridike të stërlashta, të afta të qeverisin në mënyrë të mahnitshme jetën e një shoqërie heroiko-patriakale. Në gjuhën eliptike me të cilën ligjvënësi anonim formulon normat themelore të *Kânunit* ndjehet fërgëllima e një fryme epike.

Ja disa shembuj:

- Në *Kânunin e Maleve* nuk bëhet dallim mes njerëzve. “Shpirt për shpirt se duken e falë Zoti”.
- I miri e i keqi kanë të njëjtën vlerë. “Del i miri prej të keqit e i keqi prej të mirit”. “Në kandar se i cili peshon katërqind derbëm (pra nuk peshon më pak se të tjerët).”
- Nuk ka gjyq e gjykatore për shnderimin. “Në daç fale; po deshte laje ballin e vrugnuem”.
- “Dy gisht nderë në lule të ballit na i njiti Zoti i Madh.”
- I shnderuari është i lirë të marrë hak për nderin e vet; nuk shtron peng, nuk pranon pleq (gjykatës), nuk i drejtobet gjyqit, nuk kënaqet me gjobën. Burri i vërtetë e merr vetë hakun.
- “Shpija e Shqiptarit është e Zotit e e mikut.”
- Miku nderohet duke i nxjerrë përpara bukë, kripë e zemër.
- Mikut, kushdo qoftë i lëshohet gjithmonë kryet e vendit.
- Po të hyri miku në shtëpi, edhe në qofsh në gjak me të do t’i thuash: Mirë se erdhe!
- Të qëllosh mbi gra, fëmijë, shtëpi a bagëti, është kundër ligjeve të *Kânunit*.
- Dorasi, nëse mundet vetë, dubet ta kethejë mbarë të vrrarin, përndryshe do t’i lutet të parit që ndesh ta kethejë mbarë të vrrarin e t’i mbështesë armën në krye.
- Dorasi, me të kryer vrasjen, dubet të lajmërojë familjen e të vrrarit në mënyrë që të mos gabohet gjatë kërkimit të fajtorit.
- Gruaja dhe meshtari nuk bien në gjak.⁸

Kam qëmtuar aty këtu mes normave të *Kânunit të Lek Dukagjinit* për të dhënë një ide jo vetëm mbi përmbajtjen, por edhe mbi forcën shprehëse që i shënjon stilin. Ka kohë që këto ligje zanafillore nuk janë më në fuqi, por fryma që i përshkon mbetet ende në mendësinë e popullit.

Ndjenja e nderit mbizotëron natyrën e shqiptarit. Zakoni i mikpritjes s’mund të “shfuqizohet”: kush troket natën në një portë shqiptare në kërkim të një strehe është gjithmonë i mirëpritur, megjithëse autoritetet zbatojnë dënime të rrepta nëse marrin vesh se “miku” është “një i jashtëligjshëm”. Mund të përmenden raste të tilla edhe kohëve të fundit.

Qyteti nuk i tërheq malësorët. Fushëgropën e Shkodrës, që shtrihet nga malet e tyre deri në Adriatik e thërrasin “gropa e Shkodrës”. Në qytet zbret nga çdo familje vetëm ai që është i

⁷ *Bajrak* është një fjalë turke që do të thotë flamur. Është një grupim pak a shumë i madh i ngritur në rangun e një organizmi politik rudimental i bazuar në një tip senati apo këshilli pleqsh (Pleqsija) që përbëhet nga krerët tradicionalë, përfaqësues të vëllazërive a fshatrave të ndryshme, nga gjobarët që vinin në jetë vendimet e *Pleqësisë*. *Pleqtë* në krye të vëllazërive quhen edhe *Krenë* apo *Vojvodë* (komandantë luftëtarësh). Në krye të *Bajrakut* qëndron *Bajraktari*. Ky është një post i trashëgueshëm. (Shih. Studime e tekste, Instituti i Studimeve Shqiptare i Tiranës 1943, f. 265 e më tej)

⁸ *Kânuni i Lek Dukagjinit*, 1933, f.64

ngarkuar të merret me punët e tregtisë, pra administratori i shtëpisë dhe, në rrethana të veçanta, kryetari i familjes e më rrallë *Bajraktari*. Malësorët e adhurojnë jetën, gjallërinë, bollëkun dhe shumëllojshmërinë e mallrave të ekspozuara në dyqanet qytetëse, mrekullitë ekzotike të Pazarit, por kjo mbetet një ndjenjë kalimtare që nuk i shtyn në ngasje⁹. Ata rikthehen plot dëshirë në vatrën e tyre pas një qëndrimi pak a shumë të shkurtër në qytet duke marrë me vete vegimin e një shfaqjeje që i mrekullon, por që nuk i josh aq sa t'u errësojë gëzimet e një jete të lirë mes malesh.

Malësorët janë një botë më vete që mbështetet në forma sjelljeje shkruar ndër shpirtra. Në sfond të kësaj jetë shihen ende reflekse pagane, mite, besime, besëtytni. Aty ndërthuren në një pështjellim mbresëlënës që gufon prej poezisë së kulluar mbeturina besimesh të lashta, rite nga epokat më të largëta njerëzore e kozmogoni zanafillore. Çdo burim, çdo luginë, çdo majë, çdo pyll ka hyjninë e tij mbrojtëse.

Malësorët nënqeshin mëshirshëm kur hasin në fytyrat tona prej njerëzish të shkolluar shprehje dyshimi ndaj pohimeve të tyre mbi ekzistencën e qenieve mitologjike ndër male. Malësorët kanë fallxhorët dhe yshtësit e vet, kanë mjekët e vet krejtësisht të pashkolluar, por që i shërojnë plagët më mirë se kirurgët qytetas, kanë poetët që krijojnë këngë, kanë rapsodë që këndojnë mbi një recitativ rapsoditë e tyre tradicionale shoqëruar me një vegël harqesh me një tel¹⁰. Shpesh ndodh që një poet të jetë edhe rapsod, domethënë di t'i këndojë rapsoditë (krijime epike tradicionale), por di edhe t'i krijojë këngët heroike. Megjithatë, zakonisht rapsodi këndon rapsodi anonime të trashëguara brez pas brezi dhe këngë heroike të kohës të krijuara nga këngëtarë të tjerë të gjallë, por jo nga ai vetë. Pothuaj çdo malësor di të këndojë dhe të luajë me vegël, por *këngëtar*¹¹ quhet vetëm ai që shkëlqen në këtë art, ai që, jo vetëm mund të këndojë net të tëra pa përsëritur kurrë një varg, të mbushë pauzat me intervale muzikore që i luan me mjeshtëri të rrallë mbi telën e vetme të veglës së tij, por që i jep spikamë rapsodisë me ngjyresat e ndryshme të zërit dhe me shprehjet e fytyrës. Gjenialiteti i rapsodit duket kur ai i kushtohet këngës: po të jetë i frymëzuar, atëherë, skema e rapsodisë, e njohur nga të gjithë, stoliset me imazhe të reja, me batuta të gjalla në dialogun e personazheve, me plotësime të këndshme në përshkrimin e peizazheve, me komente të kripura e gjykime aforistike. Kur nxitet nga mjedisi apo është në ndonjë çast frymëzimi të mbarë, rapsodi mund t'i shtojë rapsodisë disa qindra vargje stisur aty për aty. Në të kundërt, kur nuk është në humor të mirë e shkurton përtej të zakonshmes, duke u mjaftuar me paraqitjen e shpejtë vetëm të pleksjes së intrigës.

Metri i këngëve heroike shqiptare është tetërrokëshi, pra e njëjta tripodi daktilike si e *Romancero-s* spanjoll. Ndërsa në rapsodi përdoret dhjetërrokëshi i formuar nga një katërrokësh dhe një gjashtërrokësh, të dy me theks parafundor. Ky varg është i ngjashëm me *deseterac*-un e sllavëve të Jugut. Pas katërrokëshit bie një cezurë. Dashuria dhe vdekja, lakmia për lavdi, sulmi ndaj kullave, çetimi në tokat armike, grabitja e grave janë temat kryesore të rapsodive.

Heronjtë e rapsodive quhen edhe *luftëtarë kufijsh*. Ashtu siç sundonte Cid Campeador me aradhen e ndjekësve të tij të guximshëm një zonë mes dy botësh, asaj kristiane spanjolle dhe

⁹ Këtu flitet për Shqipërinë e viteve '300

¹⁰ Ky instrument quhet *Lahutë*. Për hollësi të mëtejshme shih: *Visaret e Kombit*, Vëllimi II (e etërve franceskanë Bernardin Palaj e Donat Kurti), Tiranë 1937, f. XIII

¹¹ *Kângatar*. Ka autorë këngësh si Prendush Gega nga Kabashi. (Shih. Dom Lazër Shantoja, *Kalendari i Veprës Pijore*, Shkodër 1921, f.45-52), kantautorë dhe rapsodë. Këta të fundit zakonisht këndojnë të shoqëruar me lahutë ose me çifteli një repertor krijimesh epiko-lirike tradicionale. Motivet janë të përbashkëta për të gjithë rapsodët. Aftësia e këngëtarit shfaqet tek variacionet në zhvillimin e motiveve apo dramave të përbashkëta. (Shih: Ernesto Koliqi, *Epica popolare Albanese*, Padova 1937)

asaj myslimane arabe, apo si Digenis Acritas që kish zënë pusi në kufijtë e fundmë aziatikë të perandorisë bizantine, ashtu dhe Muji, Halili e Gjergj Elez Alia, në rapsoditë shqiptare, vigjëlonin në vijën e mjegullt ndarëse mes botës sllave e asaj shqiptare. Alpet shqiptare përbëjnë kufirin juglindor të sistemit malor boshnjako-malazez. Nuk është për t'u habitur nëse shpesh, emrat e heronjve shqiptarë tingëllojnë të afërt me emrat e heronjve myslimanë të përdorur nga poetët boshnjakë dhe nëse thurja e rapsodive përkon plotësisht. Ngado qëlon epika, u këndohet të njëjtave ngjarje, ndryshon vetëm mentaliteti etnik që i plazmon. Këngëtari i alpeve shqiptare, lindur e rritur në zemër të Alpeve, nëpër lugina të humbura ku me zor depërton, nuk njih as edhe një fjalë sllavisht. Megjithatë ai e sheh emrin e Mujit¹² që këndohet në rapsoditë boshnjake si atë të mbrojtësit të truallit të vet nga shtypja historike sllave dhe mishëron në të heroizmin e luftëtarëve të trungut të vet. Ndërkohë, shpirti i rapsodive që përshkruajnë aty-aty të njëjtat tema me ato sllave është krejt i ndryshëm. Kemi të bëjmë me motivet migruese që secili popull i përpunon në përputhje me dhuntinë e vet. Këtu nuk mund të lemë pa përmendur kontributin e studiuesit të shquar spanjoll Ramon Menendez Pidal¹³ me kërkimet e tij mbi zanafillën e poezisë popullore. Sipas tij, kjo poezi është fryt ripërpunimesh. Nëse e kam kuptuar drejt konceptin e tij të krijimit kolektiv, mund të pohoj se ai gjen vërtetim në procesin krijues të këngëtarëve shqiptarë. Poeti popullor merr shtysë gjithmonë nga një motiv migrues, domethënë nga një temë e shtjellë dhe e stërshtjellë, e cila, për të, nuk ka pikë rëndësie. Ai nuk kërkon motive origjinale, madje i mënjanon, pasi dëgjuesit parapëlqejnë motive tashmë të njohura. Ndërkaq, përpjekjet e tij poetike, dhuntitë, ndjeshmërinë, thesarin e imazheve të veta i përqendron në zhvillimin e motivit. Kështu, motivi, duke mbetur i pandryshuar në linjat kryesore, të themi në mënyrën e thurjes, përtërihet në mbështjellën poetike, jo vetëm aq herë sa interpretohet nga këngëtarë të ndryshëm, por edhe sa herë e këndon i njëjti këngëtar. Variantet janë të rëndësishme pikërisht për këtë, siç këmbëngul me të drejtë Menendez Pidal. Vargjet e improvizuara nga këngëtari në një moment frymëzimi e të ngërthyera në pikat thelbësore të dramës të mirënjohur tashmë e ngulisin këngën në një mënyrë të tillë sa t'ia dhjetëfishojë magjinë.

Shpirti heroiko-patriarkal i *Kânunit* ndjehet në gjithë malësinë shqiptare, ku më pak, ku më shumë, por gufon më furishëm se kudo në Alpet shqiptare. Këtu, poezia epike e rapsodëve përkujton bëmat e mbrojtësve të kufirit, luftërat e pamejtuna* të shqiptarëve kundër sllavëve. Kjo dukuri poetike është tipike aty ku përplasen dy qytetërime.

Këngët heroike gufojnë edhe sot me bollëk në Shqipëri, por këtu nuk do të merremi me to. Do të trajtojmë rapsoditë, këngë tradicionale që përkujtojnë bëmat e Mujit e Halilit, luftëtarë që kanë jetuar aty nga shekulli XVIII. Letërsia e pasur gojore shqiptare përmban këngë legjendare më të lashta, por cikli i rapsodive të dy heronjve të lartpërmendur dhe të heronjve të tjerë të kufirit, përbëjnë atë korpus të pandashëm të poezisë epike, ku populli shqiptar ka derdhur pjesën më vitale të shpirtit të tij etnik. Copëza këngësh epike të stërlashta, motive legjendare, mite, fragmente epitalamësh e këngë zije të harruara shkrihen aty pasi kanë pësuar një përpunim të thellë. Në këto rapsodi, natyra shqiptare pasqyrohet si në një pasqyrë të kthjellët. Shpirti shqiptar shfaq në to të njëjtat tipare të maleve të veta: të ashpra e të thikta brinjëve tek i sheh nga bregdeti, e krejt ndryshe, mbushur me mistere ndjellëse në luginat e

¹² *Mujo* është shkurtimi sllav i emrit Mustafa. Në shqip shkurtimi i këtij emri është Taf, Fajë, Caf. Për rapsodët e Alpeve shqiptare, Mujo do të thotë njeri që mun, qi mundet. (Shih *Epica*, vep.cit, e Koliqit, f. 48)

¹³ R. Menendez Pidal, *Poesia popular tradicional*, Madrid 1927

* Term i përdorur shpesh nga Koliqi në shkrimet e tij në shqip. (Shënim i përkthyesit)

brendshme, plot ujëra burues, veshur me një të gjelbër të butë. Kullotat e larta të Alpeve shqiptare me kurorën e pishave dhe bredhave përreth, kanë një bukuri të pakrahasueshme. Baroni Nopcsa, Baldacci e Gabriel Louis Jarai, mes shumë udhëtarëve të tjerë të huaj¹⁴, i përmendin me ngazëllim.

Në botën e vogël e të veçuar të Alpeve shqiptare rapsodët janë persona të rëndësishëm. *Labutën*¹⁵, veglën muzikore me të cilën rapsodi shoqëron këngën e tij, dinë, kush më shumë, kush më pak, ta luajnë të gjithë malësorët, por janë të paktë ata këngëtarë që, të pajisur me dhunti shprehëse gjeniale e zotërojnë këtë vegël dhe recitojnë dhjetëra e dhjetëra rapsodi prej qindra vargjesh. Por më lejoni t'ju paraqes mbretin e këngëtarëve të Dukagjinit¹⁶, Gjergj Pllumbin, rapsoditë e të cilit janë mbledhur nga jezuiti At Fulvio Cordignano¹⁷.

Unë qesh i pari që ua vura në dukje këtë këngëtar studiuesve të folklorit në vëllimin tim *Epica populare Albanese*¹⁸. Ja si shkruaja atëherë, më 1937:

“Duke folur mbi rapsoditë e rapsodët malësorë në udhëtimet e mia të shpeshta në malet e Dukagjinit, më përmendnin ngado Gjergj Pllumbin, këngëtarin e Thethit.¹⁹ U përpoqa ta takoj në një nga shëtitjet e mia verore ndërsa kaloja nëpër luginën e Shalës, kur kthehesha nga Mërturi, por nuk ia dola. Më thanë se ato ditë ishte larg shtëpie. I dërgova fjalë të vinte në Shkodër, por nuk erdhi. Shpjegimi që më dha më vonë ishte i çuditshëm dhe do ta tregoj.”

“Një vit më vonë vendosa të shkoj vetë në Theth. Doja ta njihja patjetër e t'i dëgjoja prej gojës së tij ndonjë nga këngët e dashurisë që, siç flitej, veç ai dinte t'i këndonte me një mjeshtëri të pashoqe e të ruante në kujtesë një repertor të gjerë e të pamatë.”²⁰

“Nuk kam për ta harruar kurrë atë mbrëmje të fund korrikut kur e pashë të vinte drejt meje. Thethi është një luginë e mrekullueshme alpine, rrethuar nga majat më të larta të Shqipërisë, e gjitha me pyje pishash e ahesh, plot gurgullimë burimesh të freskëta, me një lumë të kthjellët që e përshkon ndërsa derdhet drejt Drinit. Unë isha ndalur në shpatin e Gjeçajt. Isha ulur në një lëndinë sipër shtëpisë ku isha mik në fund të një pylli, i rrethuar nga malësorë vendas. Vështroja me admirim tutje, pjesën e poshtme të Thethit me lumin që rrezatonte nga rrezet e perëndimit. Pamë rapsodin tek ngjitej për tek ne, i pakët nga shtati, ndërsa i lëvizte krahët e gjatë në mënyrë të çuditshme. Brezi i tij i kuq i qëndisur me ar

¹⁴ Nopcsa (von) F. shkencëtar hungarez që prej shqiptarëve thirrej Baroni udhëtoi gjatë, sidomos nëpër lokalitetet më të humbura të Veriut të Shqipërisë. Studimet e tij janë të shumta e të vlefshme. Mes veprave të tij më në zë është vëllimi *Albanien. Bauten, Trachen, Geräte Noedalbaniens*, Berlin e Lipsia 1925; Gabriel Luis Jaray, *Au jeune royaume d'Albanie*, Paris 1914; Antonio Baldacci, ka shkruar studime të shumta mbi Shqipërinë, mes të cilëve më i rëndësishmi është *L'Albania*, Roma 1929 dhe *Itinerari Albanesi* (1892-1902), Roma 1917.

¹⁵ Është i njëjti instrument që sllavët e quajnë *gusle*.

¹⁶ Dukagjini është një zonë malore në rajonin e Shkodrës, që në shekullin XV ishte pjesë e principatës së Dukagjinit, familje së cilës i përkiste edhe Leka, bashkëkohës i Skënderbeut. Princi Lekë i ka dhënë emrin e vet Kânunit.

¹⁷ Fulvio Cordignano, *La poesia epica di confine dell'Albania del Nord*. Vol II, Padova 1943.

¹⁸ E. Koliqi, *Epica... ecc*, cit. f. 71-76

¹⁹ Një luginë në zemër të Dukagjinit e rrethuar nga maja të larta malesh

²⁰ Më dhanë disa këngë dashurie të krijuara nga ai vetë që i dedikoheshin një mikeshës së tij që kish mbetur e panjohur për të gjithë.

përshkëndrinte në rrezet e diellit që po shuhej. Kur ishte njëqind hapa larg nesh, malësorët që ishin ulur këmbëkryq në bar përreth meje, nisën të ngriheshin për ta përshëndetur.

Më vonë zbulova se ishte *vojvodë*²¹, prijës i zonës së tij që përfshinte 150 familje.

Në mbledhjet e fiseve të Shalës ai ulej bashkë me *vojvodët* e tjerë fill pas *Bajraktarit*.

Impononte respekt tek të gjithë malësorët jo vetëm për derën fisnike nga rridhte, por mbi gjithçka për mprehtësinë e mendjes. Sapo u ul e ndjeva se kishte pushtet mbi ta. Fliste me një lehtësi mahnitëse, i saktë në frazë, i qartë në shqiptim. Më kërkoi të falur që nuk e pat pranuar ftesën time të një viti më parë për të zbritur në Shkodër. Më shpjegoi se kur i kish mbërritur ftesa, misioni shëtitës i Etërve Jezuitë mbante një kurs lutjesh në kishën e Thethit dhe një nga misionarët e kish bërë të betohej se nuk do të këndonte kurrë më këngë dashurie, këngë skandaloze. Meqë e kish ndjerë se unë interesohesha në veçanti për këngët e dashurisë, s'e kish parë të udhës të vinte. Pastaj shtoi se këngët e dashurisë i kish hequr përgjithmonë nga repertori i tij. Para se të ngrysej na rrëfeu jetën dhe bëmat e Milosh Obiliqit²², që sipas tij qe djali i një murgeshe serbe me një dragua shqiptar. Ishte kënaqësi e rrallë ta dëgjoje. Rrëfente me mjeshtëri prej rrëfimtari të sprovuar duke i renditur episodet në një rend të kthjellët, duke i referuar dialogët me një dramaticitet të gjallë, duke i përshkuar hollësisht personazhet e ndryshëm.

Freskia e mbrëmjes na detyroi të hynim në banesën e gjerë e të bollshme të malësorit tek i cili isha mik. U ulëm të gjithë qark në tokë mbi velenxë në odën më të mirë të shtëpisë në jastëkë të mëdhenj të ashpër. Gratë sollën rakinë që e kishin vënë të ftohej në ujërat e rrëkesë aty pranë, dy gota rakie, dy pirunë dhe shumë lloje antipastash të vockla: qepë, djathë, mëlçi qengji të skuqura. Një gotë dhe një pirun ishin për mua, gotën dhe pirunin tjetër e përdornin me radhë malësorët.

Sollën lahutën, vegël muzikore që i ngjan një viole të vogël, më e rrumbullakët në formë, bërë me dru panje. Lahuta që do të përdorte Pllumbi atë natë kishte gdhendje të mrekullueshme. Gdhendjet paraqisnin kokën e një kaprolli me brirë të gjatë. Banorët e Thethit janë të njohur në të gjithë Veriun e Shqipërisë si mjeshtër të punimit të drurit. Lahuta ka vetëm një kordë bërë me jele kali. Harku është shumë i harkuar, gati një gjysmërrethi.

E dallova menjëherë që luante shumë mirë. Pata rast më vonë të njoh e të dëgjoj shumë instrumentistë të tjerë të lahutës, por këngëtari i Thethit ua kalon të gjithëve²³. Ulur këmbëkryq mbi qilim, e mbështeste fundin e lahutës mbi këmbë të mbathur me një palë çorape të bardha prej leshi të trashë qëndisur me shumë finesë me të kuqe dhe ar. Kur luante afronte veshin te dora e majtë, gishtërinjtë e së cilës shkisinin vullshëm mbi kordë.

E nis me melodi të ndryshme që më kujtojnë motive gajdeshe e fyejsh baritorë kaq herë të dëguara në malet tona. Fillon kënga. Është një lloj recitimi, në fillim i ngadaltë e që vjen e përshpejtohet pak nga pak. Këngëtari i shqiptonte qartazi dhjetërrokëshat, duke ruajtur një qartësi të mahnitshme shqiptimi edhe atëherë kur vrulli i deklamimit e shtynte drejt një shpejtësie të pabesueshme fjale. I ndante rapsoditë në periudha. Kur mbyllte një periudhë, bënte një pushim të shkurtër, gjithnjë duke luajtur, dhe riniste përsëri.

²¹ Gjergj Pllumbi ishte prijës i Gjelaht.

²² Hero i këngëve serbe që theri Sulltan Muratin I në betejën e Kosovës (1389)

²³ Kam njohur shumë këngëtarë rapsodish, disa prej të cilëve vërtet të zotë për nga aftësia shprehëse, por mbi të gjithë m'u duk Gjergj Pllumbi. Nuk pata rast të dëgjoj rapsodët më të shquar kosovarë, kështu që nuk mund të gjykoj mbi mjeshtërinë e tyre.

Atë natë na këndoi një aventurë të Halilit që kishte ngjashmëri të çuditshme me motivin homerik të Penelopës me mëtonjësit. Një vajzë e rrenonte të atin ngaqë refuzonte të zgjidhte për burrë një prej 300 pretendentëve që ndërkohë e kalonin për mrekulli pritjen e gjatë me gosti madhështore në shtëpinë e të atit. Më në fund ajo del para miqve dhe premtun se do t'i përkiste atij që do të merrte gjakun e të vëllait. Por vrasësi ishte një hero i çartur dhe vetëm Halili ia del mbanë të fitojë duelin e të martohet me vajzën.

Vargjet, të pasur në metafora, më ngjanë të paarritshme për nga harmonia vokalike dhe këngëtari, me një ndjeshmëri mahnitëse, dinte t'ua vinte në pah tingullimin muzikor.

Ndërsa këndonte, herë pas here, ngrinte vetullën e majtë e ulte të djathtën, herë duke m'i ngulur sytë, herë duke e hedhur vështrimin e shtangur nga tavanit.”

Gjergj Pllumbi i ndan këngët popullore në *kângë t'egra e kângë të buta*. Të parat përfshijnë ciklet e rapsodive dhe në përgjithësi këngët heroike, (ato që në *Epica populare Albanese* i kam quajtur *Kângët e vdekjes së bukur*), të dytat janë këngët e dashurisë. Repertori i rapsodive të Gjergj Pllumbit është mbledhur dhe publikuar nga i ndjeri At Fulvio Cordignano²⁴. Por, këngët më të bukura janë mbledhur e disa edhe përpunuar me një dorë prej mjeshtri nga At Bernardin Palaj²⁵. I quajtur edhe *Frat i këngëve* ngase që i pari që zbuloi, duke i botuar tek Hylli i Dritës²⁶, bukurinë mbresëlënëse të asaj poezie të qashtë, deri atëherë injoruar e lënë pas dore ngaqë mbahej si përkthim i zbehtë e servil nga serbokroatishtja. Përkundrazi, sipas nesh kemi të bëjmë me motive migruese të përbashkëta për të gjithë botën ballkanike (i referohemi vetëm asaj, por rrethi mund të zgjerohej) përpunuar sipas mënyrës së vet nga populli shqiptar.

Për të dhënë një ide të epikës popullore shqiptare po zgjedhim një rapsodi që në serinë e mbledhur nga Palaj titullohet *Martesa e Halilit*²⁷.

Jutbina²⁸ është një zonë kufitare imagjinare, një lloj toke e askujt, ku jetojnë tridhjetë apo treqind Agallarë (numri tre dhe shumëfishat e tij variojnë nga rapsodi në rapsod) në luftë të vazhdueshme me luftëtarët e vendit sllav fqinj, që në rapsodi quhet *Krajlija*. Falë forcës dhe aftësive të tij prijës është Muji, por mbrojtësit e kufirit nuk i binden gjithmonë. Më shumë se një komandant që mban atributet e komandimit sipas traditës me zgjedhje unanime a sipas një emërimi suprem (ardhur nga Sulltani i Stambollit), Muji është një udhëheqës pa grada hierarkike. Primus inter pares, gjë që zbulon dhe provon edhe një herë konceptimin thellësisht demokratik ngulitur në natyrën shqiptare. Muji e ka të vështirë t'i mbajë Agallarët të bashkuar e të bindur nën komandën e tij, por sa herë që ata nuk iu binden urdhrave, fatkeqësitë bien mbi Jutbinë, e Sllavët e pushtojnë atë. Halili, vëllai i Mujit, është heroi riosh, i pashëm e tërheqës, i dashuruar nga gratë, që rrezikon jetën në aventura të çartura. Rapsoditë e ciklit të Mujit e Halilit pasqyrojnë jetën e malësisë shqiptare dhe janë të mbushura në çdo varg nga fryma e *Kânunit të Lek Dukagjinit*. Variantet janë të panumërta, por motivet, reduktuar në elementët thelbësorë nuk e kalojnë tridhjetën: ndeshje mes luftëtarësh

²⁴ Përveç veprës së cituar më lart në dy vëllime, At Cordignano shkroi dhe *Epojeja Komtare e Popullit shqiptar*, Shkodër 1925, ku flet për këngëtarët popullore në përgjithësi para se të merret me temën qendrore të librit që është ndikimi i poezisë popullore në poemën *Lahuta e Malcis* të Gjergj Fishtës.

²⁵ Bernardin Palaj, autor poezish të frymëzuara dhe prozator i fuqishëm, ishte i pari që zbuloi ciklin e rapsodive të Gjeto Basho Mujit të mbledhur prej tij në Alpet shqiptare.

²⁶ *Hylli i Dritës*, Shkodër, viti 1934

²⁷ *Visaret e Kombit*, Vol II, f.23 e më tej

²⁸ *Udbina* është një zonë mes Kroacisë dhe Bosnjë Hercegovinës, por rapsodët shqiptarë nuk e dinë vendndodhjen e saktë të saj, mendojnë se është përtej një linje të mjegullt gjeografike që ndan shqiptarët nga sllavët.

shqiptarë e sllavë, duele të Agallarëve të veçantë kundër aventurierësh mizorë mbërritur nga toka të largëta për t'i imponuar vendit haraçe të turpshme, sulme kundër fortesash të veçuara, çetime, prova të vështira që u vihen heronjve mëtues për dorën e ndonjë princeshe apo krijese të bukur mbrojtur nga magjistarë a bisha të egra, ndërhyrje qeniesh mbinjerëzore.